

V. URBUTIS

ŽODŽIŲ KILMĖS AIŠKINIMAI

1. Lie. *aršýtis* „karščiuotis, siausti“, *aršùs* „smarkus, piktas“, *eřštas* „pyktis; vaidininkas“ ir kt.

Sangražinį veiksmažodį *aršýtis*, *ařšosi*, *ařšësi* „karščiuotis, šëlti“ LKŽ (abu šio žodyno leidimai) cituoja tik iš poros Prūsų lietuvių XIX a. šaltinių – laikraščio „Nusidavimai“ (1847 m.) ir F. Kuršaičio žodyno. J. Endzelynas, toliau rengdamas K. Miülenbacho įpusėtą žodyną ir, be kita ko, papildomai prirašydamas trumpus etimologijos aiškinimus, bent pora atvejų atsakančius latvių žodžius yra siejęs ir su lie. *aršýtis* (ME I 244 s. v. *ārsala*, 710 s. v. *irstiēs* – pastarasis siejimas, beje, su klaustuku). Iš to matyti, kad dėl šio žodžio lietuviškumo jam nebuvo kilę abejonių. Kitaip į lie. *aršýtis* vëliau, rašydamas lietuvių kalbos etimologijos žodyną, pažiūrëjo E. Frenkelis. Nesutikdamas su J. Endzelynu, jis tvirtino, kad tas veiksmažodis – tai tik vedinys iš lie. *aršùs* „smarkus, piktas, nuožmus“, kurį jis, kaip ir ne vienas ankstesnis kalbininkas, laikë skoliniu iš baltarusių kalbos (Fraenkel 187 s. v. *iřšti*, 16t. s. v. *aršùs*).

Norint išsiaiškinti, kur čia teisybë, reikia geriau įsigilinti į santykį tarp vksm. *aršýtis* ir bdv. *aršùs*. Teigiant, kad *aršýtis* – vedinys iš *aršùs*, būtina parodyti, jog tokia daryba lietuvių kalbai tikrai įprasta, niekuo nesiskiria nuo kitų panašių veiksmažodžių darybos. Tai padaryti, deja, vargiai įmanoma. Veiksmažodžių su *-yti* (refl. *-ytis*), kurių pamatiniais žodžiais eitų būdvardžiai, yra labai nedaug¹. Dar svarbiau, kad tokie veiksmažodžiai paprastai yra kitoniškos sandaros, turi kitaip negu *aršýtis*, *ařšosi*, *-ësi* sudarytas esamojo ir būtojo kartinio laiko formas. Vksm. *aršýtis* formos niekuo nesiskiria nuo veiksmažodžių vediniams būdingų formų, plg. *žvalgyti(s)*, *žvalgo(si)*, *-ë(si)* (: *žvelgti*). Tų *-yti* veiksmažodžių, kurie pamatuoti

¹ P. Skardžius apie *-yti* vedinius iš būdvardžių atskirai nekalba, o tarp pateiktų vedinių iš vardažodžių tik pora – *raūdyti* ir *rómyti* – yra tokių, kurie jo susieti su būdvardžiais (Skardžius P. Lietuvių kalbos žodžių daryba. V., 1943. P. 535). Kolektyvinės tritomės gramatikos sufixsinių veiksmažodžių darybos apžvalgoje (rašytoje I. Jašinskaitës) gal kiek ir pamažinant pasakyta, kad yra tik „keletas priesagos *-yti* veiksmažodžių, padarytų iš būdvardžių, pvz.: *geltonýti* (: *geltónas*, *-a*), *mëlynýti* (: *mëlynas*, *-a*), *raudonýti* (: *raudónas*, *-a*), *giëdrytis* (: *giëdras*, *-à*)“ (Lietuvių kalbos gramatika. V., 1971. T. 2. P. 262).

būdvardžių ir apskritai vardažodžių, esamojo ir būtojo kartinio laiko formos paprastai yra su *-ij-* (ar trm. *-yj-*, ypač esam. l.), pvz.: *rudýti, -ija, -ijo* „ruduoti, rusti (apsinešioti)“ (: *rùdas*), *silpnyti, -ija (-yja), -ijo (-yjo)* „silpninti“ (: *silpnas*), *skáidrytis, -ijasi, -ijosi* „giedrytis, darytis permatomam, nedrumstam“ (: *skáidrùs*), *skeřsyti(s), -ija(si), -ijo(si)* „skersinėmis drūžėmis, languotai austi; (refl.) priešintis“ (: *skeřsas*), *smagyti, -ija, -ijo* „mėginti, ar smagus, patogus, tinkamas, smaginti“ (: *smagùs*), *ūmyti(s), -ija(si), -ijo(si)* „skubinti, ūminti; (refl.) darytis ūmiam, staigiam; pykti, karščiuotis“. Šią taisyklę dėl *-yti* vedinių iš vardažodžių formaliosios pusės tik nereikėtų per griežtai nusakyti², nes ji visai be išimčių vis dėlto nėra, pvz.: trm. *bályti, -o, -ė* „dažyti baltai, baltinti; pradaryti (pienu, grietine)“ šalia trm. *baltýti, -ija, -ijo* „balti, blykšti“ (: *báltas*), *blaivýtis, blaivosi, -ėsi* „giedrytis, blaivėti; balksti, blukti; gautis, pagiriotis“ (: *blaivùs, blaivas*), *plikýti, pliko, -ė* „valyti karštu vandeniu; tvilkant šutinti; tvilkant naikinti“ (: *plikas*, bet ir *plikti*), *sáldyti, -o, -ė* „daryti saldų“ (: *saldùs*, nors reikšme „daryti, kad saltų, salinti“ darybiškai remiasi veiksmažodžiu *sálti* ir priklauso prie *-dyti* vedinių), ankstesnių žodynų *smarkýti, smarko, -ė* „karščiuotis, tūžti, smarkauti“ (: *smarkùs*).

Nagrinęjant *aršýtis* bylą, dar reikia nepamiršti, kad slavizmai su *-yti* (iš slavų atsakančių veiksmažodžių su bendraties kamiengalio *-i-*) lietuvių kalboje visada įforminami vienodai su tipiškais savo pačių vardažodžių vediniais, t. y. šalia *-yti* turi *-ija, -ijo*, plg. *gūbyti, -ija, -ijo, mūčyti, -ija, -ijo, slūžyti, -ija, -ijo*. Tokių veiksmažodžių P. Skardžius iš senųjų mūsų raštų yra pateikęs arti pustrečio šimto. Jų skaičius, tiesa, būtų beveik per pusę mažesnis, jei atskirai nebūtų skaičiuojami to paties skolinio variantai (plg. *bl(i)uznyti* / *bl(i)užnyti*) ir priešdėlių vediniai (plg. *pablužnyti*). Ir visus juos, išskyrus retas išimtis, nesunku kildinti iš gretimų slavų kalbų (paprastai baltarusių ar lenkų) atsakančių veiksmažodžių (su *-i-* bendratyje). Pavyzdžių, kurie rodytų tokius veiksmažodžius galint susidaryti pačioje lietuvių kalboje iš skolininių vardažodžių (slavizmu), yra vos vienas kitas. P. Skardžius, pavyzdžiui, (*at-, už-*) *pečėtyti, -ija, -ijo* veda iš *pěčėtis* (< s. br. *nečamb*); *muityti, -ija, -ijo* – iš *muítas* (< s. br. *мыто*), pridurdamas, kad galėtų būti ir iš s. br. **мытумь*; šalia *mōstyti, -ija, -ijo* jau nesusigundo nurodyti *mostis* (s. br. *macmb* ar le. *maśc*), tenkindamasis s. br. **macmumь* (galima būtų pridėti ir s. le. *maścić* „tepti; pramesti, užkulti“ Słown. polszcz. XVI w. XIII 194). Tokie veiksmažodžiai, bent jau teoriškai, turėtų būti galimi ne vien šalia daiktavardžių, bet ir šalia skolininių būdvardžių. Tokiai darybai jau pakankamą prielaidą rodos, turėtų būti sukūrusios tos darybos opozicijos, kurios yra susidariusios vien iš slavizmu – *-yti* veiksmažo-

² „Vardažodiniai priesagos *-yti* vediniai nuo veiksmažodinių tos pačios priesagos veiksmažodžių šiek tiek skiriasi savo pagrindinių formų struktūra. Visi jie savo pagrindinėse formose išlaiko priesagą, pvz.: *anglýti, -ija, -ijo* (: *anglis*), *diėnyti, -ija, -ijo* (: *dienà*), *geltonýti, -ija, -ijo* (: *geltónas*)“ (Jakaitienė E. Veiksmažodžių daryba (Priesagų vediniai). V., 1973. P. 26).

džio ir atsakančio būdvardžio, pvz.: *bagótyti(s)*, *-ija(si)*, *-ijo(si)* „daryti turtingą; (refl.) turtėti“ (<le. *bogacić* ar s. br. *богамуму*): *bagótas* (<le. *bogaty* ar s. br. *богатый*), *čỹstyti*, *-ija*, *-ijo* „valyti“ (<le. *szysćić* ar s. br. *чумуму*): *čỹstas* (le. *czysty* ar s. br. *чумый*), *gatãvyti*, *-ija*, *-ijo* „gaminti, ruošti“ (<le. *gotowić* ar s. br. *готовуму*): *gãtavas* (<s. le. *gotow*), *liũbyti*, *-ija*, *-ijo* „mėgti, mylėti“ (<le. *lubić* ar s. br. *любуму*): *liũbas* (<le. *luby* ar s. br. *любий*), *pišnytis*, *-ijasi*, *-ijosi* „pui-kuotis, didžiuotis“ (<le. *pyšnić się* ar s. br. *пышнитися*): *pišnas*, *pišnùs* (<le. *pyszny* ar s. br. *пышный*), *(užu)trũdnyti*, *-ija*, *-ijo* „apsunkinti“ (<le. *(za)trudnić*): *trũd-nas* (<le. *trudny* ar s. br. *трудный*). Tačiau teigti, kad tokių opozicijų pagrindu jau yra susiformavęs aiškiai apčiuopiamas polinkis pačioje lietuvių kalboje šalia iš slavų paimtų būdvardžių prisidaryti trūkstamus *-yti* veiksmažodžius, būtų galima tik turint pakankamai tokios darybos neabejotinų pavyzdžių. P. Skardžius savo senųjų slavizmų žodyne tik vieną *-yti* veiksmažodį – *(nuo)mačnyti* „daryti stiprą, stiprinti“ mėgino laikyti lietuvių kalbos vediniu iš paskolinto būdvardžio (*mač-nus* <le. *mocny*), ir tai ko gera vien todėl, kad jo žvilgsnio neužkliudytas liko galimas skolinimo šaltinis – s. le. *mocnić* „t. p.“ (gerai pažįstamas jau iš XVI a. šaltinių, žr. Słown. polszcz. XVI w. XIV 511t.), plg. ir dab. le. *umocnić*, *wzmocnić* „sustiprinti“. Be to, ypatingesnio aiškinimo dar pasirodė reikalingas *smũtnytis*, *-ijasi*, *-ijosi* „liūdėti, liūsti“ – dėl jo P. Skardžiaus pasakyta, kad jis arba pagal *smũtnas* (<le. *smutny* ar s. br. *смутный*) perdirbtas iš *smũtyti(s)* „t. p.“ (<le. *smucić (się)* ar s. br. *смумуму(ся)*), arba tiesiai iš le. *smutnieć* atsiradęs; antrąjį spėjimą sunku palaikyti, nes iš *smutnieć* veikiau reiktų laukti *smũtnėti* (dėl *-ė-* plg. *gavėti*), ir tokia lytis, pasirodo, iš tiesų yra pažįstama ne iš vieno šaltinio (žr. LKŽ XIII 233); pirmojo aiškinimo maždaug lygiaverčiu konkurentu galėtų, rodos, būti teigimas, kad *smũtnytis* paprasčiausiai pasidarytas iš slavizmo *smũtnas*. Šalia skolintinio būdvardžio esantį *-yti* veiksmažodį gal būtų galima įtarti susidarius lietuvių kalboje dar ir tada, kai formaliai atsakantis veiksmažodis gretimose slavų kalbose šiaipjau pažįstamas, tačiau semantinė sąsaja su juo ne tokia akivaizdi, toli-mesnė negu su paskolintuoju būdvardžiu (P. Skardžiui semantikos dalykai mažiau rūpėjo, jis prirašomiems slavų kalbų žodžiams paprastai nė reikšmių nenurodyda-vo). Tokia situacija ar tik nebus *pũstyti*, *-ija*, *-ijo* „naikinti, niokoti; eikvoti, švaistyti“ atveju: kildinimas iš le. *puścić* ar s. br. *nyctumu* nėra, žinoma, negalimas, tačiau nurodomo prototipo semantika abiejose slavų kalbose juk gerokai kitokia (jis maž-daug atstoja lie. *leisti*), todėl semantiškai paprasčiau, rodos, būtų *pũstyti* laikyti (gal tik dalimi reikšmių?) vediniu iš *pũstas* „dykas, tuščias“ (tad *pũstyti* „naikinti, niokoti“ būtų „pūstą, dyką daryti“); ilgainiui, kai bus lengviau susipažinti su slavų veiksmažodžio ankstesniu vartojimu (čia labiausiai vilčių teikia toliau tęsiamas senosios leksikos žodynų leidimas), gali, žinoma, pasirodyti, kad semantika nė kiek neparemia ką tik iškelto alternatyvinio aiškinimo, daro jį iš esmės nereikalingą

(o tuo tarpu senojo aiškinimo – kildinimo iš slavų veiksmažodžio – semantiškai pusei sustiprinti gal bent kiek pravers reto r. trm. *nycmúmb* „naikinti, niokoti“ nurodymas).

Visiškai neabejotinų *-yti* vedinių iš slavų kilmės būdvardžių, kaip matyti, sunku rasti, bet kartu neteisinga būtų teigti, kad jie iš principo negalimi. Čia dar labai svarbu pridurti, kad galimi tiksliai tipo *-yti, -ija, -ijo* veiksmažodžiai. Kad anksčiau cituotų *čystyti, -ija, -ijo* : *čystas* bei panašių opozicijų ir apskritai visų slavizmų su *-yti*, ištiesai priklausančių tipui *-yti, -ija, -ijo*³, fone galėtų šalia paskolinto būdvardžio pasirodyti tipo *-yti, -o, -è* veiksmažodis, yra tiesiog neįsivaizduojamas dalykas. Tuo pačiu galiausiai prieinama prie visiškai tvirtos išvados, kad *aršytis, aršosi, -èsi* negali būti vedamas iš *aršùs*, kuris savo ruožtu toliau laikomas slavizmu.

Lie. *aršytis* „karščiuotis, šėlti“ gal dar galėtų kam pasirodyti esąs kilęs tiesiai iš baltarusių kalbos. Formaliai tam reikalingą prototipą baltarusiai, pasirodo, turi – tai s. br. *горшуму* „kenkti, gadinti (į blogį vesti, papiktinti)“ bei refl. *горшумися*⁴; plg. ir dab. br. *пагоршыць* „pabloginti, prastesnį padaryti“, *пагоршыцца* „pablogėti, prastesniam pasidaryti“. Tačiau toks aiškinimas būtų dar beviltiškesnis: ne tik formaliai neįmanomas (nes ir vėl reikėtų laukti tiksliai *aršytis, *-ijasi, *-ijosi*), bet ir semantiškai nepatenkinamas.

Negalint įrodyti *aršytis* slaviškumo, sutvirtėja abejonės ir dėl *aršùs* kategoriško skyrimo prie slavizmų. Būdvardis *aršùs, -i* LKŽ² nurodytas dviem reikšmėm: 1. „smarkus, piktas“ ir 2. „prastas, blogas“. Pirmąją reikšmę – beveik vien iš Užnemunės šnektų, tad negali nekristi į akį tiek semantinis, tiek geografinis artumas su Prūsų *aršytis* „karščiuotis, šėlti“. Maždaug iš tos pat zonos, tačiau sykiu ir iš labiau į rytus bei vakarus esančių vietų pateikta rūpimo būdvardžio (kartu su priešveiksniu) vartojimo pavyzdžių antrąją reikšmę. Pirmąją reikšmę („smarkus, piktas, nuožmus, žiaurus“) žodis daug kam gali būti žinomas iš raštų, į kuriuos jis bent retkarčiais prasiskverbė, nors norminio bendrinės kalbos žodžio teisių jam nėra suteikę nei J. Jablonskis, nei vėlesni kalbos normintojai. Antrąją reikšmę iliustruojantys pavyzdžiai rodosi esą mažiau įprasti, tarminiai, plg.: *Stepo sklypas aršesnis*

³ Tas formų mišinys, kuris pateiktas LKŽ X s. v. 2 *pūstyti*, tikros išimties statuso nenusipelno. Ten pramaisomis su slavizmo įprastinėmis formomis *pūstyti, -ija (-yja), -ijo (-yjo)* einančios šen bei ten šnektose pasitaikančios formos *pūstýti, pūsto, pūstè* iš tiesų tam slavizmui nepriklauso, yra grynai lietuviškos, kilme susijusios su *pūsti, pūčia, pūtè*, tiksliau – priklauso pastarojo vediniui su priesaga *-styti* – *pūstýti, pūsto, pūstè* „gainioti, nešioti, pūščioti“ (retesnis tarminis variantas šalia paprastojo *pustýti, pūsto, pūstè*). Dėl reikšmės plg. ta pačia „niekais (iš)leisti, (iš)švaistyti“ reikšmę *Tamsta pūstai rašalą be reikalo* Šln; *Išpūstè viską, išpardavè, išdalino, o dabar patys verkia* Paį (s. v. 2 *pūstyti*) ir *Ką tėvas per visą savo gyvenimą surinko, tai sūnus laidokas per vienus metus išpūstè* Vrn; *Pranys visus pinigų išpūstè* Dl (s. v. *pustýti*).

⁴ Гістарычны слоўнік беларускай мовы. Мінск, 1986. Вып. 7. С. 96.

už *mano* Stk; *Aršiau mažo vaiko* Dg. Kaip tik jie savo reikšme bei vartojimu (lyginamosiose konstrukcijose) yra akivaizdžiai artimi baltarusių aukštesniojo laipsnio būdvardžiui *зоршы* (s. br. *зоршүү, зоршыў*) „prastesnis, blogesnis“ beirieveiksmiui *зору* (s. br. *зоруе, зоруеў*) „prasčiau, blogiau“. Kalbėti apie skolinimą iš baltarusių kalbos čia kliūčių lyg ir nėra. Tačiau pirmoji reikšmė negali būti gauta iš baltarusių. Kad jos susidarymas lietuvių kalboje iš ankstesnės skolintinės reikšmės „blogas“ būtų visai neįmanomas, tvirtai teigti, žinoma, negalima. Vis dėlto, rodos, geriau būtų *aršūs* bent jau reikšme „smarkus, piktas“ nelaikyti slavizmu: paprastai juk skolinys yra siauresnės semantikos, turi mažiau reikšmių negu jo prototipas, o ne atvirkščiai. K. Būga tame pačiame savo 1912 m. paskelbtame darbe tarp skolinių iš baltarusių kalbos nurodė tiktairieveiksmį *aršiaū* „blogiau“, o apie būdvardį *aršūs* (*ařšų*) „celer, agilis“ (Veliuona!) kalbėjo visai atskirai, laikydamas jį lietuvišku žodžiu ir galimais giminaičiais nurodydamas gr. *ἔρχουαι* „ateinu“ ir s. i. *řcháti* „pataiko, atsidurią, pasiekia, puola“ (Būga I 349, 355). Tos pat nuomonės K. Būga tikriausiai buvo ir vėliau: 1920 m. sykiu su kitais skoliniais jis vėl užsiminė tiktai *aršiaū* (Būga II 497). Ir dabar nėra labai būtina panašaus diferencijuoto traktavimo atsisakyti. Tik dėl *aršūs* reikšme „prastas, blogas“ atsiranda papildomas galvosūkis. Viena, galima būtų manyti, kad tai paprastas slavizmas (šalia pirmiausia atsiradusių aukštesniojo laipsnio formų *aršėsnis*, *-ė*, *aršiaū* prisidarant *aršūs*, *-i*, *aršiai*, visiškai natūraliai vietoj baltarusių reikšmės „blogesnis“ bei „blogiau“ galėjo pasirodyti nelyginamojo laipsnio formų reikšmė „blogas“, „blogai“). Vadinas, reikėtų kalbėti apie du skirtingos kilmės būdvardžius (homonimus) – lietuvišką *aršūs* „smarkus, piktas“ ir slavizmą *aršūs* „prastas, blogas“. Antra, galima būtų, nenutolstant nuo K. Būgos, ir toliau slavizmu laikyti tiktairieveiksmį *aršiaū* „blogiau“, o dėl būdvardžio sakyti, kad jis šiaipjau lietuviškos kilmės, tik semantiškai paveiktas paskolinto *aršiaū* „blogiau“ (šalia senosios reikšmės „smarkus, piktas“ vietomis dar papildomai įgijęs reikšmę „prastas, blogas“, gal kur galėjusią ir visai išstumti senąją). Kuris iš tų dviejų aiškinimo variantų pranašesnis, drąsiau gal būtų galima spręsti tik turint žymiai išsamesnę semantinio ir geografinio pobūdžio informaciją.

Su *aršytis* „karščiuotis, šėlti“ ir *aršūs* „smarkus, piktas“ semantiškai gerai derinasi kito balsių kaitos laipsnio *iršti*, *-ta*, *-o* „pykti, niršti“ (retos jo fiksavimo vietos labai pasklajai išsibarsčiusios Žemaičiuose ir Aukštaičiuose, rodydamos kadaise jį buvus plačiai pažįstamą žodį). LKŽ IV 140 dar pateiktas (iš Vieکشنیų) aiškus jo fleksinis vedinys (nomen agentis) *iršas* „kas iršta“.

Iš latvių kalbos su mūsų pirmaisiais dviem žodžiais jau J. Endzelynas yra mėginęs sieti la. trm. *aršāk* (*i*) „labiau, smarkiau“ (ME I 141, EH I 130), *ārsala* „pikta, smarki moteris; nerami, traki karvė“ (ME I 244; ne tik pirmasis, bet veikiausiai ir šis žodis, galėdamas būti vedinys iš būdvardžio, – plg. karvės vardą la. *raudala*

/ *raudāja* : *raūds* „raudas“ —, rodo, kad lie. *aršūs* „smarkus, piktas“ atliepinys nesvetimas latvių kalbai) ir (*sa*)*irstiēs* „pykti, iršti“ (ME I 710). Tad tiek *aršūs*, tiek *iŗšti*, turėdami atliepinių latvių kalboje (tik ten, savaime suprantama, neišlaikytas būdvardžio *u* kamienas, jį dėsningai atstoja *jo* ir gal dar *o* kamienas), yra ne kurios nors lietuvių leksikos naujovės, o seni žodžiai, veldiniai. Būdvardį reikia laikyti senu (lietuvių-latvių) vediniu iš veiksmažodžio. Dėl darybos (ir su ja susijusios balsių kaitos) plg. *brangūs* : *bringti*, *brankūs* (*brañku*) „kuris greit brinksta“ : *brĩnkti* „pursti (nuo drėgmės)“, *drasūs* : *drĩsti*, *klampūs* : *kliñpti*, *maršūs* : *miŗšti*, *marūs* : *miŗti*, *sprangūs* : *sprĩngti*. Tipiškas veiksmažodžio vedinys, kaip jau sakyta, yra ir *aršýtis*, tik jis vėlesnis, veikiausiai jau lietuvių kalboje atsiradęs. Paprasčiausia jį būtų vesti iš pamatinio veiksmažodžio su normaliojo balsių kaitos laipsnio šaknimi (plg. *varžýti* : *veŗžti*), tačiau toks veiksmažodis tuo tarpu nežinomas, todėl reikia pridurti, kad vedimas iš žinomo *iŗšti* irgi nėra neįmanomas, plg. *mánkyti* : *minkyti*, *markýtis* : *miŗkti*, *smalkýti* : *smĩlkti*, *tvarkýti* : *tvĩrkti*.

Ieškomą normaliojo laipsnio šaknį galima įžiūrėti žodžiuose *ėŗštas* „piktas žmogus, vaidininkas“, *eŗštas* „pyktis, sujudimas“, *er·štauti*, *-auja*, *-avo* „pykti“. Jiems irgi nenusisekė — LKŽ II² 1147 visi jie laikomi bendrinei kalbai netinkamais slavizmais. Kaltas čia supainiojimas su *erštas* „gaujos vadas“ (jis antrosios reikšmės teišėmis pateiktas kartu su pirmuoju *ėŗštas*), kuris tikrai atsiradęs iš le. *herszt* „(gaujos) vadas, vadeiva“ (o lenkai tą žodį yra gavę iš vokiečių); gal kur iš jo ir trm. *arštas* (bet tik reikšme „pradininkas“, ne „peštukas“). Kaip iš to skolinio reikšmės „gaujos vadas“ galėtų išriedėti ne tik reikšmė „piktas žmogus, vaidininkas“, bet net ir „pyktis, sujudimas“, neįmanoma įsivaizduoti. Viskas atsistoja į savo vietą, kai čia įžiūrime du atskirus mūsų apžvelgiamos žodžių šeimos veiksmažodžio vedinius su priesaga *-(s)tas* — nomen agentis ir nomen actionis, plg. *deŗgštas* (*deŗkštas*) „nevala, dergtuvas; netvarkingas darbas“ : *dėŗgti* (*deŗkti*), *deŗgtas* (*deŗktas*) „pasileidėlis; paleistuvystė“ : *dėŗgti*, *dĩŗgti* (*deŗkti*, *dĩŗkti*), *keŗštas* (ret. *kėŗštas*) „keršijimas, atmonas“ : *keŗšyti*, *kiŗšti*, *neŗštas* „didelis noras, aistra“ : *niŗšti*. Negalima tvirtai pasakyti, ar *ėŗštas* padarytas iš *iŗšti* (su balsių kaita), ar iš veiksmažodžio, jau turėjusio *e* šaknyje. Toliau iš daiktavardžio dar pasidarytas veiksmažodis, kuris tik savo kirčio vieta (jeigu ji teisingai pažymėta) kiek atsiskiria nuo kitų priesagos *-auti* desubstantyvų, dažniausiai kirčiuojančių priesagą, plg. *keŗštáuti* „(kėsintis) keršyti“ : *keŗštas*, *maištáuti* „maištą kelti, nerimauti“ : *maištas*.

Tiek E. Frenkelis, imdamas tik vieną *iŗšti* (su la. *irstiēs*), tiek dalis kitų etimologų, imdami tiktai *aršūs*, iš tolimesnių indoeuropiečių kalbų giminaičiais laiko s. i. *trasyáti* „pyksta, niršta“, arm. *her* „pyktis, vaidas“, het. *arsanija* „pavydėti, pavyduliauti“, s. sak. *irri* „supykęs, įdūkęs“ ir kt. (Fraenkel 187, Pokorny 337, Mayrhofer I 91, bet toliau, I 556, paklauso Frenkelio dėl *aršūs* tariamo nelietuviškumo); manoma, kad šie žodžiai galiausiai galėtų būti išplėsti iš tos pat pirminės šak-

nies *er-* „išjudinti, dirginti (ir dvasiškai – pykinti, erzinti); kelti“, kuriai skiriam ir K. Būgos užsiminti lie. *aršūs* giminaičiai (Pokorny 326 tt.). Tokiu aiškinimu, išplėtus jį visai čia apžvelgtai baltų žodžių grupei, tuo tarpu reikia ir tenkintis. Tuo nepasakoma, kad tradicinis aiškinimas jau visiškai įtikinamas ir kad nematyti jokių išgalių naujai peržiūrėti tolimesniąją baltų žodžių etimologiją. Tolesnio etimologizavimo kryptis, reikia manyti, pasidarytų žymiai aiškesnė, įtraukus į tyrimą daugiau galimų giminaičių pačiose baltų kalbose, nebesitenkinant dvasinės sferos reikšmėmis (paprastai naujesnėmis). Šį tą jau sako vien trm. *aršyti, aršo, -šė* „draskyti, gadinti, aržyti“, E. Frenkelio irgi klaidingai laikytas vediniu iš tariamo slavizmo *aršūs*. Platesni svarstymai šia linkme kol kas paliekami ateičiai.

Lie. *lúobas* „liurbis, kerėpla“, *lúopas* „t. p.“ ir kt.

Be plačiai (ir bendrinėje kalboje) pažįstamo *lúobas* „stora medžio žievė, karna“ (šnektose pasitaikančio ir keletu artimų antrinių, specializuotų reikšmių), LKŽ VII 689 atskirai (kaip homonimas) dar pateiktas trm. *lúobas* „nerangus, tingus žmogus ar gyvulys, gramozdas, kerėpla“. Pirmasis žodis seniai turi tvirtą etimologiją: sykiu su la. trm. *luobs* „lukštas; karna“ (čia bl. *uo* < *ōu*) siejamas su sl. **lubō* (< **loub(h)o-*) „(nulupta) žievė, karna“ (slov. *lúb*, le. *lub*, r. *луб* ...), alb. *labë* „žievė; kamštis“ (ide. **loubh-*), s. isl. *laupr* „krepšys, pintinė“, s. ang. *léap* „t. p.“ (ide. **leub-*) ir skiriamas prie ide. **leub(h)-* „lupti, maukti, dirti (žievę)“, kur priklauso lie. trm. *laũbti* „kasti, rausti“, la. trm. *lãubt*² „mušti, tvoti“, (su kaita) *lubít* „plėšti (lunkus)“, sl. **lubiti* „lupti, plėšti žievę“ (iš retų jo pėdsakų plg. XVII a. le. *lubiež* „nudirtas kailis“) (Būga RR I 458, II 341, 452; Fraenkel 343, 381, 388; Pokorny 690 t.; Sławski V 266 tt., 276); *uo* veikiausiai perimtas jau iš pamatinio veiksmožodžio, plg. lie. trm. *luõbti* „sunkiai dirbti“ (ir *išluõbti* „godžiai išvalgyti“), la. trm. *luõbt* „lupti, dirti“ (ir kt. rkšm.; be to, minėtinas ir la. *luõbít, -u, -iju* „lupti, lukštenti, aižyti“). Antrajam žodžiui labai artimas lie. trm. *lúopas* „nerangus žmogus; liurbis“. Šalia pažįstamos interjekcijos *luõb* (mušimui sparnais nusakyti; bėgimui, liuksėjimui reikšti) ir *lúop(t)* (mušimui, sudavimui reikšti; sunkiam, grubiam judesiui reikšti), *lúopt* (kritimui, virtimui, metimui žymėti; sunkiam bėgimui, lėkimui reikšti), tad gali pasirodyti, kad čia esama onomatopėjinės kilmės žodžių. Tačiau šiuo atveju veikia pačios interjekcijos, kaip tai neretai pasitaiko, yra antrinės, prisidarytos šalia jau buvusių paprastųjų žodžių. Atsiradusios, žinoma, tos interjekcijos galėjo bent kiek prisidėti prie gimtosios žodžių šeimos tolesnės formalios ir semantinės raidos (plg. vedinius *luobsėti, lúobsi* „eiti linguojant, linguoti“, *luopsėti, lúopsi* „su garsu mušti, plakti; su garsu ésti, srėbti, lapnoti; sunkiai, plumpsint, dribsint eiti“, *lúoptelėti* „suduoti, tvokstelėti, plumptelėti; dusliai su-

trinksėti“ ir pan.). Vadinasi, *luobas* „liurbis, kerėpla“ etimologiškai neturi būti atskiriamas nuo *luobas* „žievė, karna“, *luōbti* „sunkiai dirbti“ ir kitų jau minėtos šeimos atstovų. Visai analogiškai šeimai priklauso ir *luopas*, plg. *nu-luōpti*, *-ia* „su pirštais lupti, gnybti, plėšti“, *luopyti*, *luōpo* „laupyti“, *laūpti* „su pirštais lupti, gnybti, plėšti“, *laupyti*, *laūpo* „lupinėti, trupinti; draskyti, plėšti“, *lūpti* „lupenas, žievę imti, skusti; plėšti luobą, medžio žievę; kailį dirti“ (ir kt. rkšm.), la. *lāupīt* „plėšti grobti; lupti, lukštenti, aižyti“ (čia, be abejo, ir pirminis trm. *lāupt*² „godžiai ėsti; (akis) išpūsti, sproginti“), *lupt* „lupti(s), kerti, eizėti“, sl. **lupiti* „lupti (luobele, žievę, kailį), lukštenti“ (slov. *lúpiti*, le. *lupić*, r. *лупить*...), s. i. *lumpāti* „laužo, žaloja, plėšia“ (apie šią šeimą žr. Fraenkel 391 t., Pokorny 690 t., Sławski V 327 tt.). Iš toms dviem paralelinėms žodžių grupėms priklausančių veiksmažodžių pasidaryta ir daugiau panašios reikšmės pejoratyvinių asmenų (ir gyvulių) pavadinimų: trm. *luobena* „kerėpla“ (šalia kitur pažįstamo *luōbena* „lupena, nuolupa“), *luōbšis*, *-ė* „kas lėtas, nerangus, kerėpla“, *luobtūvas* „netikęs žmogus“, *lūbiz(d)a* „išsižiojėlis, vėpla, drimba“, *lūbznis*, *-ė* „kas nusišėręs, prastai apsivilkęs, prastai atrodantis“; *luoputė* „luopas“, *lūpata(s)* (*lūpeta*) „nuskuręs, apsileidęs, niekam tikęs žmogus ar prastas, liesas arklys“ (šalia *lūpata(s)*, *-eta* „skarmalas, skuduras“), *lūpena* „prastas gyvulys, sudžiūvėlis; driskius“ (šalia *lūpena* „nuolupa, skutena; žievė“), *lūpikas* „prasta arklys, kuinas“, *lupynà* „menkas, liesas, silpnas arklys ar kumelė; niekam tikęs žmogus“ (šalia *lupynà* „nuolupa“), *lupỹnė* „prastas arklys, kuinas“ (šalia *lupỹnė* „nuolupa, skutena; žievė“), *lūpis* „liurbis“, *lūpkė* „prastas gyvulys“, *lūpskis*, *-ė* „driskius, skarmalius“, *lupsnà* „liesas arklys, sprogena, kuinas“ (šalia *lupsnà* „nuolupa, skutena“), *lupsnis* „t. p.“ (šalia *lupsnis* „nuolupa; žievė“); la. trm. *luba* „nerangi būtybė, drimba, dručkis“ (šalia *luba* „nuolupa; žievė; plėstinė lenta, malksna“); *lupata* „driskius, susna; ištižėlis, nevala“ (šalia *lupata* „skarmalas; mazgotė“), *lupuris* „driskius; kas prie darbo tik dūksta bei mėgsta dykinėti“. Tokių žodžių bent kiek pasitaiko ir tarp slavų kalbų tų dviejų grupių atstovų (dėl jų plg. Sławski V 315 t.), pvz.: le. trm. *luba* „netikęs, šykštus, kietas žmogus“, *luby* (pl.) „prasti arkliai, kuinai“; (kaš.) *lup* „sunkios eisenos žmogus; rambus, lupatas arklys“, *lupa* „senas, liesas arklys ar karvė; senė, bobšė“, r. trm. *лупа* „šlapuodegis; kas šlapiais padurkais“, *лупца* „apsileidėlis, nevala“.

Apžvelgiami žodžiai, tiesą sakant, ne visi yra atsiradę visiškai vienodai. Į vienus iš jų galima ar net reikia žiūrėti kaip į semantinės raidos rezultata, t. y. laikyti juos atsiradus jau buvusių „luobo, karnos“, „nuolupos“, „skarmalo“ ar panašių reikšmių daiktavardžių perkėlimo „drimbai, kerėplai“, „liurbiui, vėplai“, „tinginiui, rambiui“, „džiūsnei, kuinui“, „driskiui, skursnai“ pavadinti. Tačiau nelieka abejonės, kad yra ir tokių, kurie pasidaryti kaip pejoratyviniai žmonių bei gyvulių pavadinimai tiesiai iš reikšmės „(žievę) lupti, dirti, plėšti“ (ar jau kiek kitoniškos, anterinės) veiksmažodžių. Taip pirmiausia reikia aiškinti bemaž visus tuos menkinamo-

sios reikšmės žmonių ir gyvulių pavadinimus, šalia kurių formaliai sutampančių „kas nulupta, atplėšta“ reikšmės daiktų pavadinimų nėra nežinoma (*lúopas* tipo žodžiai). Tačiau ir tarp tų, kurie formaliai sutampa su daiktinės reikšmės pavadinimais (*lúobas* tipo žodžiai), gali būti atsiradusių dėl darybos (atskiros, savarankiškos, nors paprastai iš to paties pamatinio veiksmazodžio), o ne dėl semantinės raidos. Polinkis iš „lupti, dirbti, plėšti“ reikšmės veiksmazodžių darytis menkinamųjų minėtų reikšmių vedinių reiškiasi ne tik šiose dviejose paralelinėse žodžių grupėse, bet ir kitų šaknų žodžių šeimose su pirmine bei centrine reikšme „lupti, dirbti, plėšti“; vien iš šaknies **der-* „lupti (oda), plėšti“ palikuonių lietuvių kalboje (plg. lie. *dirti* ir t.t.) čia tikėtų prisiminti *deriūgà* (*deriūgas*) „tinginys, apsnūdėlis, laužas“, *derglà* „nenaudėlis, apsileidėlis“, *dérgna* „t. p.“, *derklà* „nevala, apskretėlis; tinginys“, *deřklė* „nepadoriai apsitaisiusi moteriškė“, *dyrūnas* „deriūga, tinginys, ingis“, *dribaila* „kas sunkiai eina, griuvinėja“, *dribčius* „sudribėlis, dribkus“, *dribentas* „liguistas senis“, *dribkus* „drimba, sudribėlis, apsileidėlis“, *dribšà* „t. p.“, *dribšas*, *-ė* „t. p.“, *drimb(l)a* „kas išdrėbęs, storulis, ištižėlis, tinginys ar sudribęs, rambus gyvulys“, *dramblỹs*, *-ė* „t. p.“, *driskōlius* „nudriskėlis, nuskurėlis, skarmalius“, *driskūnas* „t. p.“, *dūra* „išsižiojėlis, žioplys, dilba“ ir dar daugelį kitų tos rūšies vedinių.

SMULKMENA LXX

Šnekamojoje kalboje ir spaudoje dabar neretai pasitaikančios įvardžių dviskaitos formos *tiėdu*, *šiėdu*, *jiėdu*, fem. *tōdvi*, *šiōdvi*, *jōdvi* (kirčiuojama ir tvirtapradiškai) yra naujų laikų padaras, perdirbiniai iš paveldėtų formų *tuōdu*, *šiuōdu*, *juōdu*, fem. *tiēdvi*, *šiēdvi*, *jiēdvi* (ir su išlaikytų akutu *túodu*, *šiuodu*, *juodu*, fem. *tiedvi*, *šiedvi*, *jiedvi*), plačiai vartojamų didelėje lietuvių kalbos ploto dalyje, ypač ten, kur geriau išliko dviskaita kaip gramatinė kategorija. Formų vokalizmas buvo perdirbtas dėl daugiskaitos *tiē*, *šiē*, *jiē*, fem. *tōs*, *šiōs*, *jōs* įtakos. Perdirbiniai labiausiai plinta inteligentų kalboje. Liaudis plačiau vartoja berods tik vakarų aukštaičių tarmės plote.

Z. Zinkevičius